

TİBB VƏ ƏCZAÇILIQ ELMLƏRİ MEDICAL AND PHARMACEUTICAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2707-1146/38/7-11>

İbadulla Ağayev

Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb elmləri doktoru
amuepid@mail.ru

Xatirə Xələfli

Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
khalafli@mail.ru

Məhərrəm Niftullayev

Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb elmləri doktoru
mniftullayev@gmail.com

Bayram Əsədov

Azərbaycan Tibb Universiteti
tibb üzrə fəlsəfə doktoru
bayramniyazalioglu@mail.ru

Dəstə Qasımova

Azərbaycan Tibb Universiteti
qasimovadasta@gmail.com

ÜRƏYİN İŞEMİYA XƏSTƏLİYİNİN İNKİŞAFININ RİSK AMİLLƏRİ

Xülasə

Məqalədə ürəyin işemiya xəstəliyinin inkişafının risk amillərin epidemiologiyasına dair qısa məlumatlar verilmiş, son illər bu xəstəliklərin öyrənilməsi üzrə əldə edilən uğurlar və təcrübədə risk amillərin aşkar edilməsi paylaşılmışdır. Ürəyin işemiya xəstəliyi (ÜİX) daxili xəstəliklər klinikasında başlıca problem sayılır və XXI əsrin epidemiyası kimi xarakterizə olunur. Müxtəlif yaş qruplarında insanların ürəyin işemiya xəstəlikləri ilə xəstələnməsinin tezliyinin getdikcə artması, iş qabiliyyətinin itirilməsinin yüksək payı, həmçinin onun letallığının aparıcı səbəblərindən biri olması buna zəmin yaradır. Əhalinin ürək-damar xəstəlikləri, o cümlədən stenokardiya və miokard infarktı ilə xəstələnmənin çoxillik dinamikasının təhlili onların sayının artmasına doğru cüzi meyllik aşkar etmişdir. Əhalinin ürək-damar xəstəliklərinin insidentliyi nəzərə çarpan regional fərqlərə malikdir ki, bu da çoxsaylı amillərlə bağlıdır. İndi artıq ənənəvi olaraq risk amilləri adlandırılan tam bir sıra amillər kifayət qədər məlumdur ki, onlar həqiqətən ÜİX-dən xəstələnmə və ölüm riskini artırır.

Açar sözlər: *epidemiologiya, profilaktika, ürəyin işemiya xəstəliyi, qeyri-yoluxucu xəstəliklər, diaqnostika, risk amilləri, epidemioloji aspektlər*

Ibadulla Aghayev

Azerbaijan Medical University
doctor of medical sciences
amuepid@mail.ru

Khatira Khalafli

Azerbaijan Medical University
doctor of philosophy in medicine
khalafli@mail.ru

Maharram Niftullayev
Azerbaijan Medical University
doctor of medical sciences
mniftullayev@gmail.com

Bayram Asadov
Azerbaijan Medical University
doctor of philosophy in medicine
bayramniyazalioglu@mail.ru

Dasta Gasimova
Azerbaijan Medical University
qasimovadasta@gmail.com

Risk factors for the development of ischemic heart disease

Abstract

In the article, brief information on the epidemiology of risk factors for the development of ischemic heart disease was given, the successes achieved in the study of these diseases in recent years and the detection of risk factors in practice were shared. Ischemic heart disease (IHD) is considered a major problem in the internal medicine clinic and is characterized as an epidemic of the 21st century. This is due to the increasing frequency of people suffering from ischemic heart diseases in different age groups, a high share of the loss of working capacity, as well as the fact that it is one of the leading causes of its lethality. The analysis of the long-term dynamics of the incidence of cardiovascular diseases, including angina pectoris and myocardial infarction, revealed a slight tendency towards an increase in their number. The incidence of cardiovascular disease in the population has marked regional differences, which are related to numerous factors. A whole range of factors, traditionally called risk factors, is now sufficiently well known to actually increase the risk of morbidity and mortality from IHD.

Keywords: *epidemiology, prevention, ischemic heart disease, non-infectious diseases, diagnostics, risk factors, epidemiological aspects*

Giriş

Müasir dövrdə ürəyin işemik xəstəliyi (ÜİX) bütün dünya ölkələrində sərbəst xəstəlik kimi nəzərdən keçirilir, onun yaranmasının əsasında miokardın zədələnməsi durur ki, bu da aterosklerozla əlaqədar olaraq onun qan təchizatının natamam olması və adətən onun fonunda meydana çıxan tromboz və ya ürəyin tac arteriyalarının (koronar) spazmı ilə şərtlənmiş və «Xəstəliklərin, travmaların ölümün səbəblərinin Beynəlxalq statistik təsnifatına» daxil edilmişlər (Ağayev, 2022: 85). Ürəyin işemik xəstəliyinə aşağıdakı formalar daxildir:

- qan dövranının birincili dayanması;
- stenokardiya;
- miokard infarktı;
- ürək çatışmazlığı;
- aritmiyalar.

Əsas diqqət miokard infarktına - ürəyin işemik xəstəliyinin ən ağır və geniş yayılmış kəskin formasına yönəldilmişdir. Kəskin miokard infarktı dedikdə, koronar arteriyanın qəfləti okklyuziyası ilə törədilən və miokardın nekrozuna gətirib çıxaran patoloji vəziyyət başa düşülür. Epidemioloji tədqiqatların məlumatlarının sayəsində müasir dövrdə Avropa kardioloqları cəmiyyətinin Birləşmiş komitəsi və Amerika kardioloqları komitəsi tərəfindən miokard infarktı hadisəsinin standart təyini işlənib hazırlanmışdır (Ağayev, 2022: 684).

Ürəyin işemiya xəstəliyi (ÜİX) daxili xəstəliklər klinikasında başlıca problem sayılır və XXI əsrin epidemiyası kimi xarakterizə olunur. Müxtəlif yaş qruplarında insanların ürəyin işemiya xəstəlikləri ilə xəstələnməsinin tezliyinin getdikcə artması, iş qabiliyyətinin itirilməsinin yüksək

payı, həmçinin onun letallığının aparıcı səbəblərindən biri olması buna zəmin yaradır. Xəstəliklərin Beynəlxalq təsnifatının sonuncu baxışında ürək-damar patologiyası qan dövranı sistemi xəstəliklərinin tərkibində qeydə alınmışdır (Rezende, 2019: 1005).

Hələ XX yüzilliyin sonunda ÜİX dünyanın əksər ölkələrində əhalinin əmək qabiliyyətli hissəsi arasında yüksək xəstələnmə, ölüm, əmək qabiliyyətinin daimi və müvəqqəti itirilməsi ilə əlaqədar kəskin xarakter almışdır ki, bu da müasir cəmiyyətə böyük iqtisadi ziyan vurur (Fryar, 2012: 6). Yeni yüzillikdə ÜİX-yə görə vəziyyət daha da ağırlaşmaqdadır. Bunun nəticəsi olaraq, ÜST belə bir nəticəyə gəldi ki, əhali arasında ÜİX-nin yayılması bəşəriyyətə çox böyük iqtisadi ziyan vuran epidemiya xarakteri almışdır və ölkələrin hökumətlərinə ÜİX-nin və onun əsas risk amillərinin yayılma səbəblərini dürrüst aşkara çıxarmaq üçün geniş miqyaslı epidemioloji tədqiqatların təşkil edilməsi və regional xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, bu xəstəliyin çoxamilli profilaktikasının həyata keçirilməsi çağırışı ilə müraciət etdi. ÜST-nin himayəsi altında dünyanın ən görkəmli mütəxəssisləri tərəfindən MONİKA adı altında birləşdirilmiş prospektiv-epidemioloji elmi tədqiqatlar proqramları işlənib hazırlandı (WHO, 2019: 8).

Əhalinin ürək-damar xəstəlikləri, o cümlədən stenokardiya və miokard infarktı ilə xəstələnmənin çoxillik dinamikasının təhlili onların sayının artmasına doğru cüzi meyllik aşkar etmişdir. Əhalinin ürək-damar xəstəliklərinin insidentliyi nəzərə çarpan regional fərqlərə malikdir ki, bu da çoxsaylı amillərlə bağlıdır. Ürək-damar xəstəliklərinin insidentliyinin və ölümün təhlili xəstəliklərin bu qrupunun əhalinin yaş strukturundan asılı olmasını göstərir (Kundapur, 2022: 4).

ÜST-ün himayəsi altında hələ keçən əsrin 60-cı illərində dünyanın müxtəlif ölkələrində ürək-damar patologiyasının inkişafının risk amillərinin aşkar edilməsi üzrə bir sıra epidemioloji tədqiqatlar aparılmışdır (Khalequzzaman, 2017: 9). Nəticədə 2 qrup amillər aşkar edilmişdir. Birinci qrupa sosial xarakterli amillər daxildir – bu qrupda öz növbəsində şərti olaraq «ənənəvi» (və ya klassik) adlandırılan risk amilləri ayırd edilir. Onların arasında birinci yeri siqaret çəkmə tutur və ÜİX-nin, periferik arteriyaların aterosklerozunun və beyin insultunun modifikasiya olunan risk amillərindən ən mühümü sayılır.

Müəyyən edilmişdir ki, siqaret çəkmə ürək-damar xəstəliklərinin inkişaf riskini 3 dəfə artırır. Prospektiv müşahidələrin məlumatları göstərmişdir ki, 40-59 yaşda olan kişilərdə siqaret çəkmənin atributiv riski ÜİX-dən ölüm üçün 41%, miokard infarktından ölüm üçün 21% təşkil edir. 30-39 yaşlı qadınlar arasında siqaret çəkmənin aşağı səviyyədə yayılması sayəsində ürək-damar xəstəliklərindən ölüm üçün bu zərərli vərdişin atributiv riski kişilərə nisbətən aşağıdır və ÜİX üçün 7%, miokard infarktı üçün 10% təşkil edir. Siqaret çəkənlərin orqanizmində baş verən dəyişikliklər müxtəlif olub, metabolik və hormonal prosesləri əhatə edir. Siqaret çəkmə arterial hipertoniyanın və damar zədələnmələrinin digər amillərinin qarşılıqlı təsirini artırır (Agaba, 2019: 5).

ÜİX-nin birincili profilaktikası qismində siqaret çəkmənin dayandırılmasının effektivliyinin qiymətləndirilməsi üzrə aparılan 3 randomizə olunmuş tədqiqatlarda siqareti çəkməyi atan şəxslərdə əlverişsiz sonluğun tezliyi 7-47%-ə qədər azalır (Adam, 2016: 394). Deməli, sübutedici təbabətin məlumatları ürək-damar xəstəliklərinin inkişafının qeyri-dərman profilaktikası qismində siqaretdən tam imtinanın istifadə edilməsinə imkan verir.

Təsir dərəcəsinə görə 2-ci risk amili - səmərəsiz xarakterli qidalanmadır. Qeyd edilir ki, xərək duzunun həddən artıq qəbulu və rasionda tərəvəzlərin azaldılması arterial hipertoniyanın formalaşmasına kömək edir, orqanizmə yüksək miqdarda qəbul edilən doymuş yağ turşuları isə doymamış yağ turşularının kifayət miqdarda işlədilməməsi zamanı qanda xolesterinin yüksəlməsini şərtləndirir (Haque, 2016: 138). Bundan başqa, bir sıra tədqiqatçıları piylənmənin dərəcəsi və ürək-damar xəstəliklərindən xəstələnmə və ölümün artması arasında sıx əlaqənin olmasını qeyd edirlər (Gbadamosi, 2020: 8). Piylənmə və ürək-damar xəstəlikləri arasında əlaqə öz aralarında bir sıra amillərin (ateroskleroz, arterial hipertoniya, lipid, karbohidrat metabolizminin pozulması, ürək-damar sisteminə müxtəlif anatomik və funksional kənarə çıxmalar və hemodinamikanın dəyişilməsi ilə bərabər ürəyin qoşulması, artıq bədən çəkisi) birgə təsadüf etməsindən asılıdır (Budreviciute, 2020: 10).

Ürək-damar patologiyasının meydana çıxması üçün mühüm risk amili aşağı fiziki aktivlik hesab edilir. Müəyyən edilmişdir ki, sağlam şəxslərdə və ürəyin koronar xəstəliyi olan xəstələrdə mülayim intensivlikli dinamik fiziki işlər lipidlərin daşınması sistemində bəzi dəyişikliklərə: lipoproteidlərin səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxarır. Qeyd etmək vacibdir ki, hamıya məlum olan (ənənəvi) risk amilləri müasir dövrdə daha «bədxassəli xarakter» daşıyırlar. Ənənəvi amillərin səviyyəsinin mülayim artması qlobal (yekun) riskin xeyli artmasına şərait yaradır (Ağayev, 2022: 88). Psixosomasiyalı gərginlik ÜİX-nin və aterosklerozun inkişafının mühüm amillərindən biri hesab edilir. Bəzi peşə sahiblərində gənc yaşlarda aterosklerozun sürətlə inkişaf etməsi məhz bu amillə bağlıdır.

Mənfi emosional təsirin ÜİX ilə qarşılıqlı əlaqəsi heç də həmişə bilavasitə stress dövründə aşkar edilmir, ondan bir müddət (hətta xeyli) keçdikdən sonra təzahür edə bilər. Emosional stress fərdidir, əhali üçün ümumi streslə (müharibə, təbii fəlakətlər) müqayisədə məhdud yönümlüdür, ÜİX-nin risk amili kimi nəzərdən keçirilə bilər. Lakin məlum deyildir ki, bu təsir bilavasitə, yoxsa digər risk amilləri vasitəsilə - dolaylı təsir göstərir (Ağayev, 2022: 92).

Son illərin prospektiv tədqiqatlarının məlumatları onu sübut edir ki, depressiya da həmçinin ürəyin işemik xəstəliyinin (ÜİX) müstəqil risk amili hesab edilir və ümumi qəbul edilmiş bir çox risk amilləri, məsələn, dislipidemiya, arterial hipertoniya və siqaret çəkmə ilə birlikdə tədqiq edilməlidir. Xəstəliyin proqnozuna depressiyanın mənfi təsirini sübutedici təbabətin məlumatları da təsdiq edir: miokard infarktını keçirmiş və depressiyadan əziyyət çəkən xəstələrdə ölümün səviyyəsi miokard infarktını keçirmiş və depressiya əlamətləri olmayan xəstələrlə müqayisədə 3-6 dəfə yüksəkdir (Ağayev, 2022: 95).

Nəticə

İndi artıq ənənəvi olaraq risk amilləri adlandırılan tam bir sıra amillər kifayət qədər məlumdur ki, onlar həqiqətən ÜİX-dən xəstələnmə və ölüm riskini artırırlar. Başqa sözlə, ÜİX ilə əlaqədar vaxtından qabaq xəstələnmə və ölümün baş verməsinin qismən də olsa, elmi cəhətdən əsaslandırılmış izahı var. Problem ondan ibarətdir ki, indiyə qədər aparılan tədqiqatların əksəriyyəti kifayət qədər fragmentardır. Ona görə də, artıq mövcud olan təcrübə nəzərə alınmaqla genişləndirilməsi lazım gələn, lakin məhz bu regionun xüsusiyyətlərini əks etdirən konkret elmi faktlara istinad edən regional proqramların tərtibinə mühüm əhəmiyyət verilir. Bu səbəbdən, əhalinin öz sağlamlığına olan münasibətinin və sağlamlaşdırıcı və profilaktik tədbirlərin aparılmasında fəal iştirak etməyə hazır olmalarının qiymətləndirilməsindən ibarət olan ilkin vəziyyətin öyrənilməsi, sağlamlığın və patoloji vəziyyətlərin indikatorlarının ilkin səviyyəsinin, patologiyaların baş verməsi ilə əlaqəsi baxımından ayrı-ayrılıqda və cəm şəklində risk amillərinin müxtəlif səviyyəsinin məlumatlarının və onların əsasında bu patologiyaların proqnozlaşdırılması imkanlarının öyrənilməsi, gözlənilən effektivlik, o cümlədən iqtisadi effektivlik nəzərə alınmaqla populyasiya səviyyəsində bu amillərə təsir etməyin yolları və imkanlarının öyrənilməsi zəruridir.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, İ.Ə., Xələfli, X.N., Tağıyeva, F.Ş. (2022). Epidemiologiya (Milli rəhbərlik). Bakı.
2. Ağayev, İ.Ə., Xələfli, X.N., Tağıyeva, F.Ş. (2022). Qeyri-infeksiyon xəstəliklərin epidemiologiyası. Bakı.
3. Fryar, C.D., Chen, T.C., Li, X. (2012). Prevalence of uncontrolled risk factors for cardiovascular disease: United States, 1999-2010. NCHS data brief. № 103. Hyattsville, MD: National Center for Health Statistics.
4. Rezende, P.C., Ribas, F.F. (2019). Vicente C. Clinical significance of chronic myocardial ischemia in coronary artery disease patients. *J Thoracic Dis.* Vol.11 (3), pp.1005-1015.
5. WHO. (2019). Ten threats to global health <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019>

6. Kundapur, B., Modi, P. Shenoy, I. (2022). Activity adaptation towards control of selected noncommunicable diseases-A detailed part of large community trial in rural areas of India. *J Fam Med Prim Care*.
7. Khalequzzaman, M., Chiang, C., Hoque, B.A. (2017). Population profile and residential environment of an urban poor community in Dhaka, Bangladesh. *J. Environ Health Prev Med*.
8. Adam, M.E., Garelnabi, M.E., Sakin, G.A., Omer, M.A. (2016). Assessment of Ischemic Coronary Arteries Prevalence. *Indian J Res*.
9. Agaba, E.I., Akanbi, M.O., Agaba, P.A. (2019). A survey of non-communicable diseases and their risk factors among university employees: a single institutional study. *South African Journal of Diabetes and Vascular Disease*
10. Haque, A.T., Yusoff, F.B, Bin Ariffin, M.H. (2016). Lipid profile of the Coronary heart disease (CHD) patients admitted in a hospital in Malaysia. *J Appl Pharm Sci*.
11. Gbadamosi, M.A. (2020). Tlou B. Modifiable risk factors associated with non-communicable diseases among adult outpatients in Manzini, Swaziland: a cross-sectional study. *BMC Public Health*.
12. Budreviciute, A., Damiati, S., Sabir, D.K. (2020). Management and prevention strategies for non-communicable diseases and their risk factors. *Front Public Heal*.

Göndərib: 11.07.2023

Qəbul edilib: 16.10.2023